

KRONIKA WYDZIAŁU TEOLOGICZNEGO

(I półrocze 1987)

I. NOWE WŁADZE ATK

W maju i czerwcu 1987 roku wybrano na trzyletnią kadencję nowe władze uczelniane Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. Elekci objęli swoje funkcje z dniem 1 września 1987 r. Rektorem ATK został wybrany przez Senat uczelni ks. prof. dr hab. Helmut Juros, dotychczasowy prorektor i kierownik Katedry Etyki Społeczno-Gospodarczej, a prorektorem — ks. prof. dr hab. Edmund Morawiec, kierownik Katedry Ontologii i Teodycei. Wyboru dziekanów i prodziekanów dokonały Rady poszczególnych Wydziałów. Dziekanem Wydziału Teologicznego został wybrany ks. prof. dr hab. Jan Łach, kierownik Katedry Teologii Biblijnej, a prodziekanami — ks. doc. dr hab. Lucjan Balter, kierownik Katedry Teologii Dogmatycznej i ks. doc. dr hab. Roman Bartnicki, kierownik Katedry Historii Homiletyki; dziekanem Wydziału Prawa Kanonicznego — ks. doc. dr hab. Julian Kałowski, kierownik Katedry Historii Prawa Kościoła Powszechnego, a prodziekanem tegoż Wydziału — ks. doc. dr Jerzy Syryjczyk, dziekanem Wydziału Filozofii Chrześcijańskiej — ks. doc. dr hab. Bernard Hałaczek, kierownik Katedry Historii i Filozofii Nauki, a prodziekanem — ks. prof. dr hab. Szczepan Ślaga, kierownik Katedry Filozofii Przyrody.

II. SYMPOZJA

1. Kryzys gospodarczy a kryzys wartości młodego pokolenia

Dnia 28 marca 1987 r., z inicjatywy ks. prof. dra hab. Helmuta Jurosa i dr Anieli Dylus odbyło się seminarium na temat *Kryzys gospodarczy a kryzys wartości młodego pokolenia*. Uczestniczyli w nim pracownicy naukowcy i studenci kierunku Katolickiej Nauki Społecznej.

W ramach seminarium wygłoszono i dyskutowano pięć referatów. Pierwszy z nich dotyczył sytuacji gospodarczej w świecie współczesnym, ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji ekonomicznej Polski. Drugi i trzeci referat ukazywały socjologiczny obraz współczesnej mło-

dzieży — najpierw ogólnie, a następnie młodzieży w Polsce. Momentem w jakimś sensie kulminacyjnym sympozjum był referat czwarty. Podjęto się w nim trudnego zadania wytyczenia przyszłościowej perspektywy wyjścia z kryzysu wartości, będącego również wynikiem trudnej sytuacji gospodarczej, jaki dotknął dziś ludzi młodych. Celem zaś ostatniego referatu pt. *Kościół wobec kryzysu wartości młodego pokolenia* było ukazanie, co duchowieństwo może i powinno uczynić dzisiaj w kwestii ludzi młodych, wychodząc naprzeciw ich słusznym oczekiwaniom. Po każdym referacie miała miejsce kilkunastominutowa dyskusja pogłębiająca prezentowaną problematykę.

Uwzględniając najważniejsze tezy wygłoszonych referatów oraz towarzyszącą im dyskusję, całość sympozjum można by podsumować następująco. Wydaje się, iż podstawowa kwestia polegająca na ukazaniu istotnych związków pomiędzy sytuacją gospodarczą Polski a zarysowującym się na jej tle kryzysem wartości młodego pokolenia została rozstrzygnięta pozytywnie. Ukazanie kryzysu ekonomicznego jako obiektywnie istniejącego faktu nie sprawiało uczestnikom seminarium większych trudności. Natomiast sprawą skomplikowaną okazało się określenie istoty kryzysu wartości młodych. Generalnie biorąc, młodzież nie jest skłonna do absolutnej kontestacji obiektywnych wartości, obecnych w każdym społeczeństwie. Cechą charakterystyczną okresu młodości jest idealizm. U podstaw kryzysu wartości młodych leży konfrontacja idealnych — co nie znaczy niemożliwych do zrealizowania — dążeń z rzeczywistością, która w wielu punktach do nich nie dorasta.

Kryzys wartości młodych nie jest zatem kontestacją wartości jako takich, lecz pewną negacją i zakwestionowaniem starych rozwiązań, jakie proponują dorośli odnośnie do problemów ważnych tak dla osobistego rozwoju człowieka, jak i dla życia na szerszej płaszczyźnie narodowej czy ogólnoswiatowej. Młodzi chcą dostarczyć nowych rozwiązań dla starych problemów również i w dziedzinie gospodarczej. Nie zawsze jednak spotykają się ze zrozumieniem ze strony starszych; brak często obustronnego zrozumienia, brak tego, co można by nazwać dialogiem międzypokoleniowym. Istnieje potrzeba wypracowywania wciąż nowych form tego dialogu, mającego istotne znaczenie dla pomysłnej przyszłości społeczeństwa.

Młodzi nie zawsze mają dosyć cierpliwości i samokrytycyzmu — są często apodyktyczni i bezkompromisowi w swoich proponowanych rozwiązaniach, nie liczących się z obiektywnie istniejącą sytuacją gospodarczą czy społeczną; nie potrafią często dostrzec — obok braków — pewnych pozytywnych rozwiązań proponowanych przez dorosłych, za którymi stoi bogate doświadczenie ich życia i poprzednich pokoleń.

Sprawą niezwykle ważną dla wychowania ludzi młodych jest sytuacja względnego ład u społeczno-gospodarczego — bez zbyt dużych kontrastów

i różnic, bez rażącej niesprawiedliwości i wyzysku. Stan gospodarki może pośrednio lub bezpośrednio wpływać na kształtowanie świata wartości ludzi młodych. Pośrednio — np. poprzez sytuację ekonomiczną rodziny, która stwarza określone warunki — lepsze lub gorsze — dla krystalizowania się świata wartości młodych. W tym względzie niebezpieczne są dwie sytuacje skrajne: sytuacja nadmiaru dóbr materialnych oraz sytuacja braku tychże dóbr. Nadmiar prowadzi najczęściej do kształtowania postaw konsumpcyjnych, bierności i bezideowości, lenistwa, bezsensu życia i jako reakcję wyzwala w młodych głębokie pragnienie wyższych wartości. Podobnie człowiek młody gubi sens życia w sytuacji ciągłego niedostatku, w sytuacji niestabilności życia społeczno-gospodarczego, braku perspektyw na pomyślną przyszłość. Bezpośrednio natomiast sytuacja gospodarcza wpływa na świat wartości młodego człowieka, gdy ten wchodząc w społeczeństwo spotyka się z problemami: pracy, zawodu, wynagrodzenia, mieszkania, itp.

Jeśli młody człowiek ze względu na sytuację gospodarczą nie jest w stanie wnieść swojego twórczego wkładu w życie społeczeństwa, jeżeli nie może znaleźć sposobu realizacji autentycznych wartości, wówczas zamyka się w sobie, zaczyna żyć we własnym świecie, ulegając stopniowo różnym dewiacjom, a autentyczne wartości mogą w wyniku konfrontacji z rzeczywistością przeradzać się u niego w antywartości. Wtedy grozi młodzieży niebezpieczeństwo sięgania po alkohol, narkotyki, seks. Wtedy też znajduje się ona na prostej drodze do patologii, zaś społeczeństwo odrzuca ją jako społecznie nieprzystosowaną.

Wytyczenie perspektyw wyjścia z obecnej sytuacji, wobec złożoności poruszanej problematyki, sprawiło uczestnikom seminarium najwięcej kłopotów. Wszyscy jednak widzieli zgodnie klucz do przezwyciężenia zarysowującego się — na tle kryzysu gospodarczego — kryzysu wartości młodych w podjęciu działań przebiegających równolegle na dwóch płaszczyznach. Celem wysiłków na płaszczyźnie gospodarczej winno być ciągłe dążenie do większej stabilizacji. Wysiłki rządzących w tej dziedzinie winny spotkać się z osobistym zaangażowaniem obywateli na rzecz wyjścia z impasu gospodarczego poprzez podejmowanie jednostkowej odpowiedzialności za prawidłowe funkcjonowanie najmniejszych ogniw mechanizmu gospodarczego, jakimi są poszczególne stanowiska pracy czy indywidualne gospodarstwa domowe, gdzie każdy może się wykazać inicjatywą, realizując chociażby postulaty oszczędności materiałów i energii, solidnego wykonywania pracy itp. Jednakże same wysiłki na polu gospodarczym nie wystarczą. Przezwyciężenie kryzysu wartości młodych będzie wymagało zespolonych wysiłków wychowawczych takich instytucji, jak: rodzina, szkoła, Kościół. Winny się one wzajemnie wspomagać i uzupełniać w ramach sobie właściwych kompetencji w tej dziedzinie. Nie mogą być naruszone, zwłaszcza przez

obiektywnie istniejące czynniki o charakterze gospodarczym, kompetencje wychowawcze rodziny. Niskie uposażenie materialne pociągające za sobą konieczność pracy „po godzinach” sprawia, że rodzina jest okradana z czasu, który winien być poświęcony właśnie realizacji zadań wychowawczych.

Prezentowane na seminarium referaty jak i towarzysząca im dyskusja, nie były w stanie wyczerpać tematu. Również w niniejszym sprawozdaniu ograniczono się z konieczności do sformułowania pewnych zasadniczych uogólnień i wniosków. (Powyższe sprawozdanie przygotował ks. Jerzy Woźniak).

2. Podstawowe typy dzisiejszego kaznodziejstwa

W dniach 23—24 kwietnia 1987 roku odbyło się w Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie doroczne sympozjum naukowe Sekcji Homiletów Polskich, działającej przy Komisji Episkopatu ds. Nauki Katolickiej. Uczestniczyli w nim wykładowcy homiletyki w ATK, KUL i Wyższych Seminariach Duchownych, diecezjalnych i zakonnych. Sympozjum poświęcone było zasadniczemu rodzajom kaznodziejstwa realizowanego w polskim duszpasterstwie. W interesujących referatach prelegenci przedstawili poszczególne typy kazań w ich aktualnym kontekście historycznym, społecznym i kulturalnym w Polsce, podkreślając specyfikę oraz istotne elementy, treściowe, formalno-metodyczne i sytuacyjne.

Ks. doc. dr hab. Antoni Lewek, przewodniczący SHP, otwierając sympozjum przypomniał, że w ubiegłym roku rozesłał ankietę do wszystkich polskich homiletów w sprawie projektu wydania podręcznika homiletyki. Nadeszło w tej sprawie 21 odpowiedzi, które zostaną przez zespół redakcyjny podręcznika rozważone. Wyszła również myśl, aby wydać w formie książkowej dorobek sympozjów SHP z ostatnich kilkunastu lat. Byłoby to zwarte kompendium posoborowej homiletyki polskiej, bardzo pomocne w dydaktyce seminaryjnej.

W merytorycznej części sympozjum wygłoszone zostały następujące referaty. W pierwszym dniu:

1. Ks. dr Jan Twardy (Przemysł): *Homilie niedzielne dla dorosłych*.
2. Ks. dr Herbert Simon (Opole): *Kazania dla młodzieży*.
3. Ks. dr Jan Praczyński (KUL): *Kazania dla dzieci*.
4. Ks. mgr Janusz Śniegocki (Płock): *Kazania obrzędowe (sakramentalne) i okolicznościowe*.
5. Ks. mgr Józef Kołodziejczyk (Olsztyn): *Kazania rekolekcyjne i misyjne*.

Tego dnia wieczorem, o godz. 19.00, uczestnicy sympozjum udali się do kościoła św. Stanisława Kostki w Warszawie, gdzie pod przewodnictwem ks. bpa dra Piotra Skuchy, wykładowcy homiletyki w Kiel-

cach, koncelebrowali wraz z innymi kapłanami uroczystą Mszę św. z okazji dnia imienin śp. ks. Jerzego Popiełuszki.

Drugi dzień obrad rozpoczęto Mszą św. koncelebrowaną w kaplicy konwiktu ATK, której przewodniczył i homilię wygłosił ks. dr Jerzy Zięba z Pelplina. Następnie wygłoszono i dyskutowano kolejne referaty:

6. Ks. dr Tadeusz Lewandowski (Włocławek): *Kazania maryjne*.
7. Ks. doc. dr hab. Antoni Lewek (ATK): *Kazania patriotyczne*.
8. Ks. dr Henryk Pagiewski (Tuchów): *Kazania hagiograficzne*.

Szczególnie żywą dyskusję wywołał problem kazań patriotycznych. W związku z tym uczestnicy sympozjum podjęli decyzję, aby przyszłoroczna sesja naukowa Sekcji Homiletów Polskich poświęcona była kanodziejstwu patriotycznemu w Polsce.

3. Ku Kongresowi Eucharystycznemu

W związku z II Krajowym Kongresem Eucharystycznym w dniach 8—14 czerwca 1987 r., Wydział Teologiczny ATK zorganizował sympozjum nt. Eucharystii. Odbyło się ono 4 maja 1987 r.

Otwarcia obrad dokonał rektor ATK, ks. prof. dr hab. Remigiusz Sobański. Wygłoszono i dyskutowano 5 referatów. Została odprawiona także uroczysta Msza św. koncelebrowana z homilią ks. prof. dra hab. Andrzeja Zuberbiera. Oto tematy referatów, ich autorzy i streszczenia.

Ks. bp prof. dr hab. Henryk Muszyński: *Biblijna interpretacja hasła Kongresu Eucharystycznego, 'do końca ich umiłował'*. — Referent dokonał interpretacji słów z Ewangelii św. Jana (13, 1—3) w bezpośrednim ich kontekście, przedstawił także poszerzoną ich interpretację w kontekście tzw. Mowy Pożegnalnej (J, 13—17) oraz wyjaśnił sens użycia słów *do końca ich umiłował* jako hasła Kongresu Eucharystycznego.

Na wstępie swej wypowiedzi ks. bp Muszyński zdefiniował miłość jako trwanie, wspólnotę międzyosobową opartą na wzajemnym wspieraniu się. Stwierdził, iż właśnie Eucharystia jest trwaniem miłości — *Kto spożywa moje Ciało i Krew moją pije, trwa we Mnie, a Ja w nim* (J 6, 56). Żyjemy więc dzięki Chrystusowi i z Niego czerpiemy życie (*Zaprawdę, zaprawdę, powiadam wam: Jeżeli nie będziecie spożywali Ciała Syna Człowieczego i nie będziecie pili Krwi Jego, nie będziecie mieli życia w sobie. Kto spożywa Ciało moje i pije moją Krew, ma życie wieczne, a Ja go wskrzeszę w dniu ostatecznym* — J 6, 53—54). Szczytowym punktem miłości jest Zmartwychwstanie — z tej właśnie perspektywy św. Jan patrzy nie tylko na Wieczernik, lecz i na dzieje ludzkości.

Miłość odwieczna, nieskończona, nie mająca początku ni końca, objawiła się przy stworzeniu świata — uczynieniu człowieka na obraz i podobieństwo Boga. Eucharystia zaś jest miłością sakramentalną, pełnią miłości, umiłowaniem aż do końca, tzn. przyjściem i pozostaniem z nami. Jest miłością dającą nowe życie. Jezus miłuje tych, którzy są spośród świata. Odchodzi do Ojca, ale pozostawia ich obdarzonych Jego miłością. Ona ma ich uzdolnić do pełnego oddania się braciom, umocnić w walce z przeciwnościami.

W przykazaniach miłości Chrystus pozostawia nam wzór sposobu miłowania. Nikt bowiem nie jest zdolny kochać tak, jak On. Chodzi jednak o naturę tej nadprzyrodzonej miłości, która jest w Ojcu, objawiła się w Chrystusie, została dana uczniom i trwa w nich. Trwanie w miłości — to trwanie we wspólnocie na wzór Jezusa, który trwa w Ojcu. Mówi o tym formuła — *Kto trwa we mnie, a Ja w nim, ten przynosi owoc obfity, ponieważ beze mnie nic uczynić nie możecie* (J 15, 5).

Wszystko to wskazuje na sakramentalną obecność Chrystusa, która zastąpiła dawną obecność fizyczną. Miłość Jezusa ujawniła się w pokarmie, który trwa na wieki i który daje Syn Człowieczy — *Chlebem, który Ja dam jest moje ciało za życie świata* (J 6, 51). Pokarm ten jest niezastąpionym środkiem do osiągnięcia pełnej, czystej miłości. Tak więc miłość i Eucharystia zastępują fizyczną obecność Chrystusa.

Hasło II Kongresu Eucharystycznego wiąże Eucharystię z życiem, postawy kultyczne z postawami etycznymi. Kongres stanowi okazję do odnowienia wiary w obecność Chrystusa w Eucharystii, do odnowienia swojej miłości. A także do uzmysłowienia sobie prawdy o trwaniu wspólnoty miłości z Chrystusem Zmartwychwstałym i Uwielbionym. Kult Eucharystii wypływa z miłości i służy jej pogłębieniu.

Ks. dr hab. Jacek Salij: *Eucharystia i pokuta jako dwa wymiary życia chrześcijańskiego*. — Referent określił pokutę jako wewnętrzną przemianę serca, ale również idącą za tym przemianę życia, przemianę bogatą w owoce nawrócenia. Tak rozumiana pokuta winna przenikać i cechować życie chrześcijanina. Ona bowiem pomaga pełniej otworzyć się i owocniej przyjąć dar Eucharystii. Z drugiej zaś strony Eucharystia kształtuje w nas postawę pokuty.

Wezwanie do pokuty zawiera się w samej nazwie Eucharystia. Eucharystia znaczy dziękczynienie. Nie sposób jednak wyjaśnić religijnego znaczenia tej nazwy, jeśli się najpierw nie wskaże na stan fundamentalnej niewdzięczności, w jaki popadliśmy wskutek grzechu pierworodnego i naszych grzechów własnych. Darem Bożym przecież jest to wszystko, co nas otacza, my sami, nasze przymioty duchowe i fizyczne, osoby najdalsze i najbliższe. Zanurzeni jesteśmy w przestrzeni darów Bożych. A jednak nie cechuje nas postawa wdzięczności, a więc właściwe, zgodne z intencją ofiarodawcy przyjęcie daru oraz niezapominanie o

tym, dzięki komu coś staje się naszą własnością. Nie cechuje nas nawet minimum wdzięczności, czyli powstrzymanie się od użycia daru niezgodnie z intencją dającego. Nieustannie bowiem nadużywamy Bożych darów.

Pierwszym człowiekiem — stwierdził mówca — który przeszedł przez życie w postawie idealnie Eucharystycznej, a więc w postawie idealnej wdzięczności, był Jezus Chrystus. Oczywiście w swej ludzkiej naturze. I ukazał nam, że wszystkie Boże dary służą temu, by w końcu człowiek samego Boga przyjął w darze, a zarazem sam umiał się oddać Bogu bez reszty. Jednocześnie jednak okazało się jak trudno jest zachować w całym swym życiu postawę Eucharystyczną. Jej zachowywanie zaczęło w pewnym czasie oznaczać dla Jezusa nieuchronność męki i śmierci krzyżowej. Ale to całkowite oddanie się Ojcu na Kalwarii stało się jednocześnie całkowitym oddaniem człowiekowi.

Dzięki temu oddaniu każdy z nas tę postawę fundamentalnej niewdzięczności wobec Boga może przemieniać w postawę dziękczynienia. Innymi słowy w Chrystusie możemy dostąpić zbawienia. W nim bowiem możemy odpowiedzieć na miłość Boga postawą idealnej wdzięczności. W Chrystusie stała się możliwa pokuta skuteczna — przemiana niewdzięcznika w człowieka wielbiącego Boga — swego Pana i Ojca.

Centralnym miejscem i narzędziem pokuty, przez które dzieło naszego zbawienia się dokonuje, jest Eucharystia. Jest Ona bowiem, choć sakramentalną, ale rzeczywistą obecnością Chrystusa, możliwością spotkania człowieka z Bogiem, spotkania zbawczego. W niej dokonuje się spotkanie z Chrystusem składającym ofiarne dziękczynienie swemu Ojcu za nas wszystkich i dającym się nam do spożycia pod postaciami chleba i wina. We Mszy św. spotykamy się nadto z Chrystusem obecnym we wspólnocie wierzących i przychodzącym w słowie Bożym.

Dalsze fragmenty swego rozważania ks. Salij poświęcił wzajemnemu przenikaniu się Eucharystii i pokuty, kształceniu w sobie postawy pokutnej; mówił o Eucharystii jako sakramencie pokutujących.

Ks. prof. dr Josef Georg Ziegler, (RFN): *Chrytologiczne podstawy moralności łaski (sakramentalnej)*. — Referent, teolog moralista z Mouguncji mówił o życiu chrześcijanina jako bytowaniu w Chrystusie. Stwierdził, iż każdy z sakramentów stanowi uczestnictwo w synostwie Chrystusa względem Ojca. Otrzymywane zaś łaski pozwalają nam coraz lepiej odwzorowywać w sobie podobieństwo do Jezusa.

Ks. prof. dr hab. Janusz Stanisław Pasierb: *Eucharystia w kulturze polskiej*. — W swoim wystąpieniu ks. prof. Pasierb ukazał, jak kult Eucharystii tkwił u podstaw rozwoju kultury polskiej. Przedstawił wiele przykładów wybitnych dzieł architektonicznych, artystycznie wykonanych naczyń i szat liturgicznych. Omówił wpływ kultu na rozwój malarstwa i rzeźby, muzyki, dramaturgii, poezji i innych

gatunków literackich, jak również znaczenie Eucharystii w najgłębszej warstwie kultury — w życiu każdego człowieka.

Ks. prof. dr hab. Marian Banaszak: *Narodowe wyznanie wiary — I Krajowy Kongres Eucharystyczny*. — Referent, dziekan Wydziału Teologicznego i kierownik Katedry Historii Kościoła Średniowiecznego, omówił genezę, przebieg i owoce I Krajowego Kongresu Eucharystycznego, jaki odbył się w 1930 r. w Poznaniu. Część swej wypowiedzi poświęcił referent wystąpieniom, jakie miały na nim miejsce i uchwałom, jakie zostały podjęte generalnie bądź przez poszczególne sekcje.

Symposium w ATK zakończyło się wspólną modlitwą wszystkich biorących w nim udział. (Powyższe sprawozdanie opracował Andrzej Lazorowicz).

4. Ku czci ks. prof. H. E. Wyczawskiego

Dnia 20 maja 1967 roku odbyło się w Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie sympozjum historyczne ku czci ks. prof. dr hab. Hieronima Eugeniusza Wyczawskiego, z okazji zbliżającej się 70. rocznicy jego życia. Nieczęsto urządza się sympozja ku czci ludzi żyjących. Książd profesor H. E. Wyczawski z pewnością na takie wyróżnienie zasługuje. Największa sala Akademii nie pomieściła wszystkich uczestników. W Sympozjum udział wzięli uczniowie i przyjaciele Księdza Profesora z całej Polski, z J. E. ks. bp. dr. Edmundem Piśzczem z Olsztyna i przełożoną generalną Zgromadzenia Sióstr Matki Bożej Loretańskiej, s. Zofią Chomiuk na czele. Obecni byli także m.in.: rektor ATK ks. prof. dr hab. Remigiusz Sobański, prorektor (rektor-elekt) ks. prof. dr hab. Helmut Juros, dziekan Wydziału Teologicznego ks. prof. dr hab. Marian Banaszak, prodziekan ks. doc. dr hab. Wincenty Myszor, liczne grono pracowników naukowych oraz studenci.

Otwarcia sympozjum dokonał rektor ATK, ks. prof. dr hab. Remigiusz Sobański, który w swoim przemówieniu podkreślił m. in. fakt niedoboru rzetelnej krytyki w nauce polskiej. Ks. Rektor wskazał również na niektóre wybitne cechy charakteru ks. prof. Wyczawskiego, związanego z ATK od dnia jej powstania.

Słowo wstępne wygłosił ks. bp. dr Edmund Piśzcz, przewodniczący Sekcji Historyków Kościoła w Polsce. Ks. Biskup zwrócił uwagę na najistotniejszą cechę działalności naukowej ks. prof. Wyczawskiego, a mianowicie na jego dążenie do prawdy historycznej. Zdaniem ks. Biskupa, to uporczywe poszukiwanie prawdy w dziejach chrześcijaństwa przynosi Kościołowi ogromny pożytek, gdyż staje się ono dążeniem do Tego, który jest Drogą i Prawdą.

Sylwetkę naukową ks. prof. Wyczawskiego przedstawił dziekan Wydziału Teologicznego ATK, ks. prof. dr hab. Marian Banaszak, główny organizator sympozjum. Oto skrót wystąpienia ks. Dziekana.

Ks. prof. H. E. Wyczawski urodził się 2 marca 1918 roku. Do zakonu Bernardynów wstąpił w Leżajsku 4 listopada 1933 roku. Kurs filozofii i teologii odbył w seminarium swego zakonu we Lwowie i w Kalwarii Zebrzydowskiej. Święcenia kapłańskie przyjął 8 czerwca 1941 r.

25 VII 1945 r. ks. Wyczawski ukończył studia na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego, a 12 II 1947 r. uzyskał doktorat z teologii. Od 1945 r. był pracownikiem naukowym na Wydziale Teologicznym UJ, przy katedrach Historii Kościoła w Polsce i Historii Kościoła Powszechnego.

W 1952 r. uzyskał habilitację w zakresie historii Kościoła w Polsce. W 1954 r., z chwilą powstania Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie został przeniesiony wraz z innymi profesorami przez ministra Szkolnictwa Wyższego i Nauki do wymienionej uczelni w charakterze etatowego docenta. 29 IX 1956 r. awansował na profesora nadzwyczajnego. W okresie tym dojeżdżał z wykładami z Krakowa do Warszawy; wykładał bowiem równocześnie w krakowskim Seminarium Metropolitalnym i na Studium OO. Kapucynów. W 1957 roku wraz z innymi profesorami z dawnego Wydziału Teologicznego UJ wziął bezpłatny urlop z ATK, kontynuując jedynie wykłady w Krakowie oraz w latach 1957—1960 w Seminarium Duchownym Bernardynów w Kalwarii Zebrzydowskiej.

Z chwilą otrzymania nominacji na gwardiana konwentu krakowskiego i archiwariusza zakonnej prowincji w 1957 r. przeprowadził radiofonizację kościoła, wybudował zakonny grobowiec na Cmentarzu Rakowieckim, uporządkował, spisał i wydrukował katalog zbiorów Archiwum Prowincji. W 1960 r. złożył oba urzędy i w 1961 r. na kilkakrotne wezwania rektora ATK powrócił z wykładami do Warszawy, przenosząc się do niej na stałe. Do tego czasu pełnił także obowiązki sędziego prosynodalnego w Krakowskim Sądzie Metropolitalnym. Od 1946 r. należy do Polskiego Towarzystwa Teologicznego, będąc w latach 1949—1957 jego sekretarzem, zaś w latach 1958—1960 — prezesem. W 1958 roku zorganizował w Krakowie i przez rok kierował międzyzakonnym Studium Pastoralnym.

Po powrocie do Akademii Teologii Katolickiej został kierownikiem Katedry Historii Kościoła, a pełniąc urząd dziekana Wydziału Teologicznego w latach 1964—1966, utworzył osobną Sekcję Historii Kościoła oraz uzupełnił zakres obowiązujących na Wydziale Wykładów. Sekcją tą kieruje do dnia dzisiejszego.

Ogłosił drukiem ponad 650 pozycji, w druku znajdują się kolejne pięć, w maszynopisach — ponad 10, w opracowywaniu — 2. Wśród

tego bogactwa dorobku naukowego ks. Wyczawskiego na największe zainteresowanie zasługują publikacje: 4-tomowy *Słownik Polskich Teologów Katolickich* (wyd. 1978 r.), seryjne wydawnictwo *Studia z historii Kościoła w Polsce* zawierające rozprawy magisterskie i doktorskie, monografię *Arcybiskup Zygmunt Szczęśny Feliński (1822—1895)* (wyd. 1975), *Bibliografię historii Kościoła w Polsce za lata 1944—70* (wyd. 1977), *Klasztory Bernardyńskie w Polsce w jej granicach historycznych* (praca zbiorowa pod red. H. E. Wyczawskiego, wyd. 1985).

Na program sympozjum złożyło się 6 krótkich referatów:

1. Ks. dr Witold Kujawski (Włocławek): *Początki organizacji kościelnej na Kujawach*;
2. Ks. dr Zbigniew Skiełczyński (Górki Kampinoskie): *Biblioteka Kapituła w Łowiczu*;
3. Ks. doc. dr hab. Józef Mandziuk (Wrocław): *Sanktuaria maryjne w archidiecezji wrocławskiej*;
4. Ks. prof. dr hab. Franciszek Stopniak (ATK): *Kościół katolicki i Żydzi w Polsce podczas II wojny światowej*;
5. Ks. dr hab. Bronisław Panek (Warszawa): *Kościół i emigracja polska w okresie międzywojennym (1918—1939)*;
6. Ks. dr Tadeusz Krahel (ATK): *Pamiętniki ks. Jana Kurczewskiego*.

Treść powyższych referatów oraz szczegółowe sprawozdanie z sympozjum ku czci ks. prof. dra hab. H. E. Wyczawskiego zostanie opublikowane w *Księdze Pamiątkowej* wydanej przez Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej. Obradom przewodniczyli ks. doc. dr hab. Marek Zahajkiewicz (KUL) i ks. prof. dr hab. Marian Banaszak (ATK). (Powyższe sprawozdanie przygotował mgr Piotr Latawiec).

III. WYKŁADY GOŚCINNE PROFESORÓW Z ZAGRANICY

Staraniem Katedry Teologii Ekumenicznej odbył się 21 stycznia 1987 roku w Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie wykład publiczny pt. *Ekumeniczne perspektywy dokumentu z Limy*; wygłosił go ks. prof. Pierre Michalon z Lyonu (Francja).

Na zaproszenie Katedry Liturgiki Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie z gościnnymi wykładami przybył ks. prof. A. Blijlevens z Akademii Teologii Katolickiej w Heerlen (Holandia). W dniu 3 marca 1987 r. wygłosił w ATK dwa wykłady.

Pierwszy wykład pt. *Antropologiczne i teologiczne podstawy symboliki liturgicznej* koncentrował się wokół zagadnień dotyczących symboliki liturgicznej i jej zakorzenienia w rzeczywistości, w jakiej żyje człowiek. Człowiek żyjąc w świecie, jest uzależniony od niego, a równocześnie przez ten świat dochodzi do siebie, definiuje samego siebie.

Świat rzeczy materialnych oddziałuje na człowieka, dzięki którym człowiek odkrywa siebie. Głęboki związek między światem a człowiekiem został podkreślony już na samym początku Księgi Rodzaju przez dwa wyrażenia: *adamah* — ziemia, grunt, świat oraz drugie wyrażenie: *adam* — człowiek. W ten sposób wyrażony jest fakt zależności człowieka od ziemi i równocześnie polecenie panowania nad ziemią.

Świat rzeczy materialnych odkrywamy w związku z człowiekiem i dlatego nie można radykalnie oddzielać ich od człowieka. Rzeczy i człowiek są znakami, symbolami, w których człowiek reflektuje nad samym sobą i określa siebie przez rzeczy. Nie poznaje człowiek samego siebie w izolacji od rzeczy, jest bowiem głęboko zanurzony w świecie materialnym. Oznacza to, że symbole są tam, gdzie jest człowiek, nie istnieją same dla siebie, są stale ukierunkowane na człowieka, np. symbole Eucharystii: chleb i wino nie są symbolami same z siebie, ale są symbolami w relacji do człowieka, będąc symbolami pożywania i picia, czyli posiłku.

W rozumieniu symbolu istotną rolę odgrywa słowo, które wyjaśnia, interpretuje symbol. Słowo odgrywa funkcję performatywną, tzn. stwarza komunikację, jedność, pewną relację między symbolem a rzeczywistością zakrytą, tzw. *zweite Sprache* — druga mowa. Podobny związek można ukazać na przykładzie biblijnego słowa *dabar*, które to słowo jest ściśle związane z akcją, czynnością.

Nie należy oddzielać słowa od symbolu, ponieważ przesadne akcentowanie słowa prowadzi do intelektualizmu, natomiast tam, gdzie jest sam symbol, grozi jednostronny emocjonalizm.

Trzeba również uwzględniać różnicę pomiędzy pierwszorzędnymi i drugorzędnymi symbolami. Pierwszorzędne symbole mają znaczenie podstawowe, ponadhistoryczne, wynikające z ich natury. Drugorzędne symbole opierają się na historycznych, kulturalnych uwarunkowaniach. Droga do odnowienia symboli jest powrót do pierwszorzędnych symboli.

W drugiej części wykładu zostały ukazane teologiczne podstawy symboliki liturgicznej. W Chrystusie Słowo Boże stało się Ciałem i dlatego Chrystus jest pierwszym symbolem *par excellence*. Misterium Wcielenia Chrystusa jest decydującym momentem wejścia w ludzką naturę — stał się podobny do nas we wszystkim, z wyjątkiem grzechu (Hbr 4, 15). Przez wcielenie Chrystus wszedł w ludzką naturę i w ten sposób człowiek stał się symbolem obecności Boga. Jezus Chrystus jest symbolem Boga, ale z równoczesnym ukierunkowaniem, że jest to Bóg dla człowieka, dla ludzi. Całe życie Chrystusa było paschą — przejściem, co najpełniej zrealizowało się w tym centralnym akcie: paschy jako męki, śmierci, zmartwychwstania i uwielbienia Chrystusa. Przez uwielbienie symboliczność Chrystusa zuniwersalizowała się, bowiem Ciało Chrystusa, trwa wiecznie w Bogu, obejmując wszystko. Dzięki wiecznotrwałej

obecności Chrystusa, Jego słowa przenosimy na ludzkie sytuacje, które otrzymują nowe znaczenie, nową głębię, nową kwalifikację. W ten sposób człowiek odnajduje samego siebie w obliczu Chrystusa, przestaje być kimś anonimowym.

Wnioski wypływające z wykładu ujął ks. prof. Blijlevens następująco:

1. Liturgia winna być ludzka, tzn. sięgać do głębokiej symboliki ludzkiej.
2. Liturgia winna być Chrystusowa i chrześcijańska.
3. Liturgia winna uwzględniać symboliczne działania człowieka, ale jednocześnie akcentować centralne znaczenie i miejsce Chrystusa.
4. Słowa i symboliczne działania stanowiąc mają pewną jedność i całość. W tym połączeniu winna być równowaga — nie ilościowa, ale jakościowa.

Drugi wykład ks. prof. Blijlevensa pt. *Liturgia a pobożność ludowa* podjął zagadnienie relacji między katolicyzmem ludowym, pobożnością ludową a liturgią. Katolicyzm ludowy odznacza się szeregiem zwyczajów, które wyrosły na gruncie pobożności ludowej. Liturgii rzymskiej zawsze towarzyszyły formy pobożności ludowej i były one często bazą liturgii.

Liturgia w szerokim znaczeniu, to całe życie ludzkie rozumiane jako służba Bogu, zgodnie z tym co napisał św. Paweł w Rz 12, 1: *Proszę was, bracia, przez miłosierdzie Boże, abyście dali swoje ciała na ofiarę żywą, świętą, Bogu przyjemną jako wyraz waszej rozumnej służby Bożej.*

Wzrastające zainteresowanie pobożnością ludową wskazuje na to, że liturgia w odnowionej formie nie stała się dotychczas „sercem” ludzi, nie została właściwie przyjęta i przeżyta. Zdaniem ks. prof. Blijlevensa, odnowa liturgii przeszła obok „serca” z powodu wielkiej racjonalizacji.

Ks. Profesor wskazał na relacje pomiędzy liturgią a pobożnością ludową interpretując związek pomiędzy *sacrum* i *profanum*. Rozdział między *sacrum* i *profanum* powoduje również niezrozumienie związku liturgii z pobożnością ludową. Świat zwykle się określać dwoma terminami: *kosmos* (gr.) i *saeculum* (łac.). *Kosmos* posiada znaczenie przestrzenne, wyraża ład, porządek, niezmiennność, harmonię, natomiast *saeculum* obejmuje historię, rzeczywistość zmienną dokonującą się stale, płynną. Chrześcijanie na początku pozytywnie rozumieli *saeculum* — świat stawający się. Dopiero później zaczęto wiązać z tym pojęciem to, co jest czasowe, zmienne, przemijające, a więc posiadające mniejszą wartość. Nastąpiła ucieczka od tego, co niestałe, czasowe, a więc od świata. Idealem stało się to, co jest wieczne, stałe, niezmienne, wyrażające się w pojęciu *kosmos*. Ten kosmocentryzm wszedł do moralności jak i liturgii. Stąd mowa o świętej, niezmiennej liturgii, o świętym oficjum.

Pobożność ludowa winna sięgać do tego okresu, kiedy nie było jeszcze tego rozdziału między *sacrum* i *profanum*.

Druga część wykładu obejmowała zagadnienia z zakresu rozumienia liturgii przed Soborem Watykańskim II a współczesnym jej rozumieniem zgodnie z soborową Konstytucją o liturgii. W związku z dostrzeżanym napięciem między osobistą pobożnością a modlitwą we wspólnocie, wypada podkreślić — zgodnie z zaleceniami soborowej Konstytucji — pierwszeństwo działań wspólnoty. Chodzi o stworzenie pewnej równowagi w liturgii, by uniknąć przesadnej obiektywizacji i racjonalizacji, a z drugiej strony uniknąć uczuciowości i prywatyzacji.

Końcowym akcentem wykładu było zwrócenie uwagi, że liturgia winna kształtować odpowiedzialność i osobiste wybory. Liturgia jest darem, ale też i rzeczywistością zadaną, która ma pobudzać uczestników do ciągłej przemiany, do odpowiedzialności za świat i konkretne sytuacje, by móc budować świat coraz bardziej ludzki. (Streścił ks. mgr Czesław Rybacki, TChr).

W związku z obchodami 1600 rocznicy nawrócenia św. Augustyna w dniu 4 grudnia 1986 r. ks. prof. George Lawless, wykładowca w Instytucie Patristicum Augustinianum w Rzymie, wygłosił w gmachu Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie referat pt. *Św. Augustyn a kobiety*. Oto jego streszczenie.

W *Wyznaniach*, które zajmują jedno z czołowych miejsc na świecie bestsellerów literatury światowej, św. Augustyn poświęcił wiele miejsca swojej matce, Monice, której zawdzięczać mógł nie tylko życie doczesne, ale i w dużej mierze wieczne zbawienie. Biskup Hippony był świadom tego, że w latach swojej młodości sprawiał tej kobiecie wiele trudności i zadawał jej sercu niemało bólu. Bo czyż nie cierpieć może matka, której syn kojarzony jest z grupą chuliganów, ma liczne romanse z kobietami, zajmuje się astrologią, a potem przez dziewięć lat należy do sekty manichejskiej? A jednak Monika nie załamuje się, nie wyrzeka marnotrawnego syna, lecz pozostaje do końca jego najwierniejszym przyjacielem. Jej łzy, wysiłki i modlitwy zdołały zrobić swoje. Dzięki niej, jak stwierdził św. Ambroży, Augustyn doszedł do poznania Prawdy, pokochał Ją i stał się Jej wiernym sługą.

Monika była również obecna przy Augustynie, kiedy przybył on wraz ze swoim synem, Adeodatem i gronem najbliższych przyjaciół do Cassiciacum — miejscowości położonej u podnóża Alp, ok. 40 km na północ od Mediolanu, by tam — jako neokonwertyta — w świetle tego, co zaszło w jego życiu, przeanalizować sprawy dotyczące moralności, szczęścia i zła. Z tego to okresu pochodzą cztery dialogi filozoficzne: *Przeciw Akademikom*, *O życiu szczęśliwym*, *O porządku* oraz *Soliloquia*, będące uwiecznieniem niejako rozmów prowadzonych w Cassiciacum, w których czynnie uczestniczyła również Monika. Ostatnie chwile życia swo-

jej matki opisał Augustyn z prawdziwą maestrią. Scena, jaka miała miejsce w Ostii na krótko przed śmiercią Moniki, gdy wraz ze swoim nawróconym synem przeżywała chwile mistycznego uniesienia, nie zawsze trafnie jest określana mianem wizji. Wydaje się, iż historia nie zna takiego przypadku w życiu świętych, by dwoje ludzi tak bardzo sobie bliskich było w jednym i tym samym czasie obdarzonych podobną ekstazą.

Drugą kobietą, która w życiu św. Augustyna odegrała poważniejszą rolę, jest matka jego syna — Adeodata. Nie była ona legalną żoną, a zawarcie z nią związku małżeńskiego było niemożliwe ze względu na kastowy charakter ówczesnego społeczeństwa, w którym ludzie należący do wyższych sfer nie mieli prawa brać ślubu z osobami niższego pochodzenia. Adeodat był dzieckiem niechcianym, ale gdy się urodził, stał się umiłowanym synem Augustyna. Dwukrotnie w swoich *Wyznaniach* biskup Hippony uznał go za owoc swojego grzechu. To, że Augustyn kochał autentycznie matkę swojego syna, jest faktem bezspornym. Przede wszystkim był jej wierny, a opis rozłąki z nią przenika głęboki smutek. Nie znamy, niestety, jej imienia. Augustyn nie podał go rozmyślnie, *Wyznania* bowiem swoje przeznaczył do publikacji. Wołał, by matka Adeodata przeszła do historii jako kobieta bezimienna, aniżeli miałby jej w jakikolwiek sposób przynieść szkodę, podając jej personalia do publicznej wiadomości.

Niemożliwość zawarcia związku małżeńskiego z matką Adeodata sprawiła, że Augustyna zaczęto zachęcać do poślubienia innej kobiety, w taki bowiem sposób wzmocniłby nie tylko swoją pozycję społeczną, ale i prawną. Kandydatka na żonę okazała się jednak o dwa lata za młoda. Wymagany bowiem wiek do zawarcia małżeństwa wynosił dla kobiet 12, a dla mężczyzn 14 lat. Augustyn, który nie mógł poradzić sobie z pożądliwością swojego ciała, nawiązał kontakt jeszcze z jedną kobietą. W stosunkowo niedługim jednak czasie jego sytuacja życiowa uległa całkowitej zmianie, kiedy odnalazł prawdziwą i nieskończoną Miłość. Czy oznacza to, że Augustyn stał się nagle antifeministą? Nic podobnego. Kiedy Augustyn został kapłanem, a później biskupem Hippony, zdawał sobie doskonale sprawę z tego, że zwłaszcza duchowieństwo jest szczególnie narażone na różne plotki. Dlatego też starał się nie rozmawiać nigdy z kobietami, jeżeli nie było przy tym kogoś z jego pomocników. Wyjątkiem było odwiedzanie wdów czy niewiast chorych, celem niesienia im pomocy. Częstość jednak ograniczał się do załatwiania koniecznych spraw z kobietami drogą korespondencyjną.

Z bogatej spuścizny epistolarnej św. Augustyna ponad 20 listów adresowanych jest do różnych kobiet. Takiej ich liczby można się doliczyć, biorąc za podstawę wydanie Maurynów, w którym zostało umieszczonych 270 tego rodzaju pism. W połowie jednak lat siedemdziesiątych

obecnego stulecia John Div jak dokonał w Marsylii i w Paryżu odkrycia dalszych 27 listów biskupa Hippony. W tej grupie jeden tylko list (20 według numeracji Divjaka), najdłuższy zresztą z nowo odkrytych, adresowany jest do kobiety, do której Augustyn pisał nieco wcześniej list 267. Jest to Fabiola Młodsza, rzymska arystokratka, do której biskup Hippony zwraca się w sprawie Antoniusza, którego wybór na urząd biskupi przez Augustyna okazał się fatalną pomyłką. W liście 209 pisanym do papieża Celestyna, Augustyn składa rezygnację z urzędu biskupa Hippony, która, jak wiemy, nie została przyjęta. Zwracając się do Fabioli Młodszej, prosi on ją, by nakłoniła Antoniusza do powrotu na dobrą drogę życia.

Wśród nowo odkrytych listów są też i takie, w których znaleźć można wzmianki na temat kobiet. Np. list 1 informuje o nadmiernym chłostaniu w Tagaście człowieka, przyłapanego na cudzołóstwie z zakonnicą. Winny tego występku, jak się dowiadujemy, złożył apelację do biskupa Alipiusza, a nawet odwołał się do samego papieża Celestyna. Inny z listów zawiera opis bolesnych doświadczeń Augustyna związanych z jego obowiązkami duszpasterskimi. Z jego treści wynika, że w społeczeństwie afrykańskim istniał w owych czasach tzw. handel żywym towarem, polegający na sprzedaży dziewcząt i czerpaniu z tego tytułu nielegalnych zysków. Dwa inne listy dotyczą sprawy diakona Gitty, złapanego *in flagranti* z pewną kobietą, którego wyjaśnienia i rzekome dowody niewinności Augustyn w pierwszym z nich uznaje za prawdziwe, w drugim natomiast odrzuca je i sprzeciwia się przyjęciu przez niego święceń kapłańskich. Ponieważ mamy tutaj do czynienia z dwoma różnymi listami, jest rzeczą niejasną, czy dotyczą one tego samego przypadku.

W zakończeniu swojego referatu ks. prof. Lawless stwierdził m. in.: *Nie zamierzałem w moim wystąpieniu przedstawiać teologii św. Augustyna na temat kobiet. Zrobiono to już gdzie indziej. Nie miałem również takiej intencji, by przeprowadzać szczegółową analizę psychologiczną zagadnienia kobiet w życiu i nauczaniu św. Augustyna. Tego również już dokonano. Przyjąłem natomiast pozycję historyka... Nie wiem jednak, czy i na ile to mi się udało. W świetle tego, co powiedziałem, nasuwają się trzy wnioski. Po pierwsze, nie można mówić o Augustynie bez Moniki i o Monice bez Augustyna. Po drugie, związek Augustyna z kobietą, która była matką jego syna, musiał zostać zerwany pod presją rzymskiego systemu kastowego. Po trzecie wreszcie, na stosunek biskupa Hippony do kobiet niemalże wpływ miały istniejące wówczas zwyczaje społeczne.* (Streścił ks. dr Jan Gliściński SDB).

Dnia 31 marca 1987 roku ks. prof. Rudolf Mosis, wykładowca bibliistyki na uniwersytecie w Moguncji (RFN), wygłosił w ATK wykład pt. *Czas kryzysu i fałszywe proroctwo według Ez 13*. W dniu 28 kwiet-

nia 1967 roku wygłosili dla studentów katechetyki ATK wykłady: prof. Valentin Hertle — o tekstach literackich w katechezie oraz prof. Margot Saler — o formach plastycznych w katechezie.

IV. WYKŁADY PROFESORÓW WYDZIAŁU POZA ATK

Dnia 29 stycznia 1967 r. odbył się w Warszawie doroczny kurs formacyjny dla misjonarzy i rekolekcjonistów ze Stowarzyszenia Apostolstwa Katolickiego (Księża Pallotyni). W ramach kursu o tematyce związanej z czerwcowym II Krajowym Kongresem Eucharystycznym wygłosili referaty m. in. pracownicy naukowci ATK: ks. doc. dr hab. Lucjan Balter — *Eucharystia jako Ofiara i Uczta w przepowiadaniu* oraz ks. doc. dr hab. Antoni Lewek — *Rola kaznodziejstwa w kształtowaniu wspólnoty kościelnej, parafialnej i eucharystycznej*.

Autor drugiego referatu określił najpierw pojęcie „wspólnoty” oraz soborową wizję Kościoła, parafii i zgromadzenia eucharystycznego jako wspólnot. Następnie ukazał, w jaki sposób kaznodziejstwo buduje te wspólnoty religijne. W ostatniej części referatu ks. doc. A. Lewek przedstawił szereg wniosków i postulatów homiletyczno duszpasterskich, dotyczących kształtowania wspólnoty eucharystycznej, parafialnej i kościelnej. Oto one:

W kazaniach należy często uświadamiać wiernym obecność Chrystusa nie tylko w Sakramencie Eucharystii, ale i w Słowie Bożym, w zgromadzeniu liturgicznym. Bez tej obecności nie byłoby Kościoła, wspólnoty kościelnej, nadprzyrodzonej, lecz tylko zwykłe zebranie, zgromadzenie czysto ludzkie. Dalej, kaznodzieja winien mobilizować wiernych do świadomego i aktywnego uczestnictwa we Mszy św. jako wydarzeniu wspólnotowym, jako wspólnocie wiary, modlitwy, czci Boga i miłości.

Należy uświadamiać wiernym niewłaściwość takich praktyk i zachowań podczas Mszy św., które świadczą o indywidualizmie religijnym i niezrozumieniu istoty Eucharystii jako wspólnej Ofiary, wspólnej modlitwy, wspólnego dziękczynienia i uczczenia Boga. Przejawem niepożądanego indywidualizmu religijnego podczas Mszy św. byłoby np. odmawianie prywatnych modlitw (rózańca) lub odłączanie się od zgromadzenia liturgicznego i chowanie się gdzieś po kątach czy zaułkach kościelnych.

Ważną rzeczą jest, by kaznodzieja czy liturg tworzyli nastrój wspólnoty i klimat przyjaźni braterskiej — poprzez odpowiednie słowa i gesty. Głoszona przez kapłana homilia winna być — jak sama nazwa wskazuje (gr. *homilein* = poufnie, famlijnie, serdecznie mówić; por. Dz 24, 27: homilia Jezusa do uczniów z Emmaus) — słowem Bożym we wspólnocie i dla wspólnoty braterskiej chrześcijan, słowem wypowiedzanym

z miłością i z miłości do współbraci. Słuchacze na ogół dość łatwo wyczuwają, jakie jest wewnętrzne nastawienie kaznodziei do nich: obojętne czy przyjazne, odpychające czy sympatyzujące. Wzajemne przekazywanie sobie podczas Mszy świętej znaku pokoju i pojednania (*osculum pacis*) nie powinno być tylko zewnętrznym i formalnym gestem, ale szczerym i serdecznym wyrazem poczucia wspólnoty, braterstwa i chrześcijańskiej życzliwości. W tworzeniu religijnego nastroju i przeżycia wspólnoty eucharystycznej bardzo pomocne mogą być odpowiednie słowa celebransa na początku Mszy św., przed modlitwą *Ojciec nasz* i na zakończenie Mszy św. Winny to być słowa serdecznych pozdrowień, zachęty do wspólnej modlitwy dzieci Bożych i słowa braterskich życzeń wraz z błogosławieństwem kapłańskim. Postawa „rubrycystyczno-rytualistyczna celebransa, polegająca wyłącznie na odczytywaniu — nieraz niestety zauważalnie bezdusznym — tekstów mszalnych nie sprzyja animowaniu wspólnoty eucharystyczno-modlitewnej.

Tematem kaznodziejstwa i przedmiotem działań duszpasterskich na rzecz pogłębienia i ukształtowania wspólnoty eucharystyczno-parafialnej jest i powinna być zawsze rodzina, ów Kościół domowy. Trzeba uświadomić sobie, że istnieje ścisła współzależność między spójnością małżeństw i wspólnotą miłości panującą w rodzinie, a duchem wspólnoty w Kościele, w parafii, w zgromadzeniu eucharystycznym. Stąd wynika potrzeba duszpasterstwa rodzin, w tym także odpowiedniej katechezy i kazań o współczesnej rodzinie chrześcijańskiej.

Innym sposobem kształtowania wspólnoty parafialnej i eucharystycznej jest zaangażowanie świeckich, zwłaszcza rodziców, w katechizacji dzieci. Zadaniem kaznodziei jest uwrażliwianie rodziców na ich obowiązek religijnego wychowania dzieci. Ważnym czynnikiem wspólnoto-twórczym jest niewątpliwie działalność charytatywna, czyli praktyka miłości bliźniego na co dzień. O tym *numquam satis* w kaznodziejstwie! Zawsze trzeba w tym kierunku formować słuchaczy kazań i uczestników Eucharystii.

Wreszcie na samym końcu referatu zwrócił ks. Lewek uwagę na niezwykle ważny, aczkolwiek wciąż mało uwzględniany, czynnik wspólnoto-twórczy, jakim jest praktyka dialogu kaznodziejskiego przed i po kazaniu, a w mniejszych zgromadzeniach liturgicznych także w trakcie kazania czy homilii. Oczywiście dialog wirtualny, czyli podejmowanie pytań i problemów współczesnego człowieka, ich rozważanie i chrześcijańskie rozwiązywanie, musi być praktykowane zawsze w kazaniach. Natomiast dialog formalny, czyli wspólne ze świeckimi rozważanie treści kazań przygotowywanych lub wygłoszonych, ma się odbywać przed lub po kazaniach.

Wydaje się, że należałoby bardziej niż dotąd zmobilizować siebie jako kaznodziejów oraz parafian, by poprzez ów dialog słowny lub pisemny

(ankieta, skrzynka listów) na temat kazań, pogłębiać świadomość i kształtować postawę wiernych jako wspólnoty kościelnej, parafialnej i eucharystycznej.

Na zaproszenie Wydziału Literatury Chrześcijańskiej i Klasycznej Pontificia Universita Salesiana przebywali w Rzymie w dniach 20—30 marca 1987 r. pracownicy naukowci kierunku patrologii Wydziału Teologicznego ATK: ks. doc. dr hab. Wincenty Myszor, ks. doc. dr hab. Emil Stanula, ks. dr Jan Gliściński, ks. dr Kazimierz Obrycki i dr Stanisław Kalinkowski. Na sympozjum w dniach 20—21 marca w Pontificium Institutum Altioris Latinitatis, poświęconym katechezie patrystycznej Ojców poniccejskich i duchowemu wzrostowi człowieka, ks. dr Jan Gliściński wygłosił referat na temat *Eucharystia a wzrastanie duchowe człowieka według św. Augustyna*. W czasie sympozjum patrologowie polscy nawiązali kontakty naukowe z wieloma włoskimi uczonymi, przedstawili polskie prace patrystyczne prowadzone w ATK. W dniu 22 marca uczestniczyli we Mszy św. koncelebrowanej z Ojcem świętym w Jego prywatnej kaplicy, a po Mszy świętej wręczyli Papieżowi ostatnie publikacje patrystyczne ATK: tomy *Pism Starochrześcijańskich Pisarzy* i *Studia Antiquitatis Christianae*. Ojciec święty zachęcił patrologów do dalszej pracy nad przekładem i udostępnieniem myśli Ojców Kościoła w Polsce. W dniu 27 marca w Redakcji Polskiej Radia Watykańskiego nagrali trzy krótkie audycje na temat sympozjum, w którym brali udział na temat studium patrologii w ATK i prac naukowych, a szczególnie na temat polskiego przekładu pism Orygenesusa. Odwiedzili również Papieski Instytut Studiów Orientalnych, przedstawiając odpowiednie polskie prace powstałe na ATK. Pozostałe dni pobytu w Rzymie poświęcili na zapoznanie się z zabytkami wczesnochrześcijańskimi w Wiecznym Mieście.

W ramach przygotowań do II Krajowego Kongresu Eucharystycznego w dniach od 5 do 11 kwietnia 1987 r. w parafii Opatrzności Bożej w Warszawie odbyło się sympozjum poświęcone Eucharystii. Myśl przewodnią stanowiło dobrane w czerwcu 1985 r. na odbytej w Szczecinie 207 Konferencji Episkopatu hasło Kongresu *Do końca ich umiłował*. Wśród referentów było 4 biblistów z Akademii Teologii aKtoliczkiej: ks. bp prof. dr hab. Henryk Muszyński, ks. doc. dr hab. Roman Bartnicki, ks. dr Michał Czajkowski i ks. doc. dr hab. Janusz Frankowski. Oto streszczenia ich wystąpień.

Sympozjum rozpoczął ks. bp prof. dr hab. Henryk Muszyński referatem pt. *Interpretacja biblijna hasła Kongresu Eucharystycznego — 'Do końca ich umiłował'*. Prelegent zapoznał najpierw uczestników z Problematyką wyłożoną w trakcie sesji teologów polskich obradujących na Jasnej Górze w dniach od 5 do 7 marca 1987 r. Tam słuchaczami byli

biskupi oraz profesorowie wyższych uczelni katolickich i seminariów duchownych; tym razem — świeccy nie mający specjalistycznego przygotowania teologicznego.

Zaczerpnięte z Ewangelii Jana (13, 1) zdanie *Jezus (...) umiłował swych na świecie, do końca ich umiłował* wskazuje na typowo semicki sposób myślenia (*umiłowałszy... umiłował*) i wyraża pełnię Chrystusowej miłości. Polski przekład pochodzi z tzw. Biblii Tysiąclecia. Bliższe oryginałowi jest tłumaczenie przedłożone w Biblii Poznańskiej: *Ten, który ukochał swoich na tym świecie, okazał im największą miłość*. W Janowej prezentacji Ostatniej Wieczery miłość stanowi pojęcie kluczowe. Przebieg pożegnalnego posiłku Jezusa został opisany w ewangeliiach synoptycznych i Jan zakłada ich znajomość. W swoim dziele pragnie objasnić naturę tego, co miało miejsce w Wieczerniku. Wydarzenie historyczne przedstawia w kategoriach sakramentalnych. W strukturze czwartej ewangelii rozdz. 1—12 eksponują miłość Ojca (ich osią jest wypowiedź z J 3, 16: *Tak bowiem Bóg umiłował świat, że Syna swego Jednorodzonego dał, aby każdy kto w Niego wierzy, nie zginął, ale miał życie wieczne*).

W drugiej części, czyli w rozdz. 13—21, ewangelista akcentuje pełnię miłości obecną w Osobie Jezusa Chrystusa. Formuła *do końca ich umiłował* stanowi teologiczne wprowadzenie do Ostatniej Wieczery przeżywanej w kontekście żydowskiego święta Paschy i rozpoczynającej „godzinę” Jezusa. Ustanowiona wtedy Eucharystia ukazana jest jako dar najwyższej miłości Zbawiciela. Często wydaje się nam, że szczytem Jezusowego dzieła jest męka i śmierć na krzyżu podjęte w imię miłości, aby ocalić człowieka od śmierci. Takie ujęcie jest wyraźnie osadzone w czasie.

Autor czwartej Ewangelii myśli w kategoriach teologicznych: ustanawiając Eucharystię, dar posunięty do kresu wszelkich możliwości, Jezus umiłował uczniów najwyższą miłością. Eucharystia jest dalej posuniętym stopniem wyniszczenia aniżeli Wcielenie ze wszystkimi realiami ziemskiego życia Zbawiciela. Znak sakramentalny jest miejscem, gdzie obecna jest nieskończona miłość Boga. Wieczernik stanowi jej szczytowe objawienie. Wiedząc, że nadeszła Jego godzina przejścia z tego świata do Ojca, Jezus świadomie zaakceptował tę formę miłości, będącą przedłużeniem miłości Ojca. Wyniszczenie urzeczywistnione w materialnych postaciach chleba i wina sięga dalej aniżeli dramatyczne wyniszczenie na krzyżu. Eucharystia jest sakramentalną formą obecności Chrystusa, który „odchodząc” pozostaje i to pozostaje fizycznie.

Przedmiotem najwyższej miłości Zbawiciela są „swoi”, czyli uczniowie, ludzie związani z Nim więzami wspólnoty życia. W Eucharystii otrzymują zadatek nieśmiertelności, należą do Pana i stanowią jedno

z Nim. Życie chrześcijanina jest odpowiedzią i zobowiązaniem na obecność w znakach eucharystycznych. Znak musi być ponawiany. Nie możemy naśladować Jezusa pod względem sposobu, nigdy bowiem nasza miłość nie dorówna Jego miłości. Ale w wierzącym karmionym Eucharystią istnieje jakościowo ten sam rodzaj najdoskonalszej, wiernej i niezłomnej miłości. Dzięki Eucharystii, która jest jej zewnętrznym znakiem najlepiej można wypełnić przykazanie miłości bliźniego. Trwanie w Chrystusie przynagla nas do najpełniejszego otwarcia się na potrzeby braci. Płyną stąd ważne wnioski duszpasterskie i konsekwencje dla pobożności indywidualnej.

W trzecim dniu sympozjum ks. doc. dr hab. Roman Bartnicki wygłosił prelekcję: *Pascha żydowska a chrześcijańska uczta eucharystyczna*. Punkt wyjścia stanowiło pytanie o to, czy Ostatnia Wieczerza była żydowską ucztą paschalną? Z Ewangelii synoptycznych wynika, że tak, natomiast czwarta Ewangelia informuje, że Ostatnia Wieczerza miała miejsce na dzień przed świętem Paschy. Niezależnie od dyskutowanej przez specjalistów ścisłości historycznej dwie sprawy są niewątpliwe: Ostatnia Wieczerza była pożegnalnym posiłkiem Jezusa, uważanym przez pierwszych chrześcijan na posiłek paschalny; posiadała także wszystkie znamiona prawdziwej uczyty paschalnej: odbywała się w Jerozolimie, w porze wieczorowej, miała ryt „łamania chleba” pod koniec świątecznego posiłku oraz trzykrotnego picia wina, śpiewano podczas niej psalmy. Gdyby nawet, jak relacjonuje Jan, zgodnie z życzeniem Jezusa posiłek miał miejsce w dzień przed Paschą, odbył się on w atmosferze święta paschalnego i w kontekście Paschy żydowskiej.

Nowość Paschy Jezusa polega na nadaniu dawnym rytom zupełnie nowego znaczenia oraz dodaniu nowych słów do ustalonego obrzędu. Chodzi o wezwanie *Bierście...* oraz nowy ryt konsekracji pojawiający się pod koniec uczyty paschalnej. Wypowiedziane wówczas słowa konsekracyjne mają podwójny sens: realny (przemiana chleba i wina w prawdziwe Ciało i Krew Chrystusa — zob. J 6 i Kor 10, 16), oraz symboliczny (wobec bliskiej męki czytelnicy stają się zbawczy charakter Ofiary: „łamanie chleba” i „wylanie krwi” są zapowiedzią tego co ma wydarzyć się z Jezusem). Słownictwo zaczerpnięte z Deuterioizacji nauk o Studze Cierpiącym w pełni to potwierdza. Z chwilą śmierci na krzyżu sens obrzędów eucharystycznych stał się zrozumiały. Ostatnia Wieczerza tworzy nierozdzielny całość z rzeczywistością męki i śmierci Zbawiciela. Nie bez znaczenia jest również motyw Nowego Przymierza. Ewangelie widzą w Eucharystii analogię do Przymierza zawartego z Mojżeszem. Eucharystia to Pascha Nowego Przymierza, zajmującego miejsce dawnego, zawartego na Synaju. Jako taka konstytuuje nowy lud Boży — Kościół.

Ks. dr Michał Czajkowski omówił *Nowotestamentowe opisy ustanowienia Eucharystii*. Na znany nam kształt słów i czynów Jezusa wpłynął złożony proces tradycji. W pismach nowotestamentowych istnieją cztery relacje o Ostatniej Wieczerzy: Mt, Mk, Łk i Kor. Wywodzą się one z dwóch równoległych tradycji: Piotrowej, zapisanej u Mt i Mk oraz Pawłowej, zachowanej w 1 Kor i u Łk. Starszą jest tradycja Pawłowa, chociaż zarówno w niej jak i w Piotrowej współistnieją ze sobą elementy wcześniejsze i późniejsze.

Do nurtu tradycji Piotrowej należy relacja zawarta u Mk 14, 22—25. Akcentuje się w niej, że Eucharystia została ustanowiona w ramach posiłku, posiłek zaś jest czymś, co ludzi łączy. „Łamanie chleba” jest przede wszystkim ucztą, a nie „nabożeństwem”.

W Markowej wersji dominuje aluzja do Przymierza na Synaju: *To jest moja Krew Przymierza, która za wielu będzie wylana* (por. Wj 24, 8). Jego antytypem w Nowym Testamencie jest Ofiara Chrystusa. We Mszy św. „karmimy się” śmiercią Pana. Wyrażenie krew „wylana za wielu” (tj. za wszystkich) nawiązuje do Deuteroizajaszowych Pieśni o Słudze Cierpiącym zapowiadającym śmierć Mesjasza. Z tego samego nurtu tradycji pochodzi tekst Mt 26, 26—30. Świadczy on o postępującej liturgizacji obrzędu, mamy tu bowiem echo sprawowania liturgii eucharystycznej (*Bierzcie i jedzcie, pijcie z niego wszyscy*). Potwierdza się, że chleb eucharystyczny przeznaczony jest do spożywania, zatem udział we Mszy św. bez przyjęcia Komunii św. jest okaleczony. „Wylanie krwi” ma związek ze zbliżającą się śmiercią Jezusa, a słowa „na odpuszczenie grzechów” podejmują ideę Nowego Przymierza obecną w Jr 31, 31—34.

Tak więc nie tylko w sakramencie pojednania, lecz i w Eucharystii zyskujemy odpuszczenie grzechów i zbawienie. Uczestnictwo w tym sakramencie, w którym doznajemy miłosierdzia Bożego, zobowiązuje nas do przebaczenia współbraciom i pojednaniu z nimi.

Tradycja Pawłowa została utrwalona najpierw w 1 Kor 11 23—27. Słowa *czyńcie to na moją pamiątkę* dowodzą, że Eucharystia jest nie tyle sięganiem w przeszłość, co uobecnieniem dokonanych wydarzeń zbawczych (aktualizacja) oraz świętowaniem przyszłości (aspekt eschatologiczny). W sprawowanych obrzędach nie chodzi o ścisłość historyczną, czyli ponowienie samych gestów i słów, lecz o wiecznie aktualną Ofiarę Jezusa Chrystusa, o Jego oddanie się i poświęcenie dla nas i dla wszystkich.

Paweł akcentuje również aspekt wspólnotowy: *Ponieważ jeden jest chleb, przeto my, liczni, tworzymy jedno Ciało. Wszyscy bowiem bierzemy z tego samego chleba* (1 Kor 10, 17). Bez braterskiej solidarności Eucharystia pozostaje tylko „naszą ucztą”. Z kolei w tekście Łk 22, 14—20 dostrzegamy silny akcent paschalny: *Gorąco pragnąłem spożyć*

te Paschę z wami, zanim będę cierpiał" (w. 15). Także pierwotny Kościół łączył śmierć Zbawiciela z Paschą. Eucharystia zatem to nasze wyzwolenie, analogiczne do wyzwolenia Izraelitów z Egiptu. Nowym darem paschalnym jest sam Jezus Chrystus. W relacji Łk odczuwalna jest dalsza liturgizacja ponawianego w wierze obrzędu.

Na podstawie uzupełniających się nowotestamentowych tradycji opracowana została liturgiczna wersja sprawowania Eucharystii.

Ostatni referat prezentowanego sympozjum wygłosił ks. doc. dr hab. Janusz Frankowski. Tytuł wystąpienia brzmiał: *Eucharystia w duchowości św. Pawła*. Po zwięzłym objaśnieniu, co rozumiemy przez duchowość, prelegent postawił pytanie o sedno duchowości św. Pawła. Z tekstu Gal 5, 16—26 widać dobrze, że życie w Duchu jest rzeczywistością bardzo bogatą i że istnieją rozmaite przejawy duchowości chrześcijańskiej. W refleksji na temat duchowości Pawła często przewija się pytanie, czy Apostoł był mistykiem. Część uczonych, a wśród nich M. Dibelius, odpowiada, że nie, ponieważ życie mistyczne to świadomość całkowitego zjednoczenia z Bogiem. Chodzi tu jednak o koncepcję mistycyzmu typu hinduskiego, dążącego nieomal do osiągnięcia tożsamości Bóstwa z człowiekiem. Dlatego A. Schweizer twierdzi, że Paweł był mistykiem, bo o mistyce można mówić wszędzie tam, gdzie istota ludzka odczuwa za przewyżniony dystans między tym co ziemskie, a tym co wieczne. Dodaje jednak, że mistyka Pawłowa ma charakter chrystocentryczny, czyli polega na całkowitym zjednoczeniu z Chrystusem, a przez Chrystusa z Bogiem. Jezus Chrystus jako Syn Boży czyni nas dziećmi Bożymi. Chryścjanin istnieje w śmierci i zmartwychwstaniu Chrystusa. Także inny wybitny nowotestamentalista A. Wikenhauser potwierdza tezę o chrystocentrycznej orientacji mistyki Pawłowej.

Jak przedstawia się Eucharystia w kontekście duchowości (mystyki) św. Pawła? Po Chrzcie jest ona kolejnym Sakramentem, w którym kontynuowane jest życie w Chrystusie. Bez niej nie ma „zjednoczenia” z Panem. Gromadząc się na sprawowaniu Eucharystii wchodzimy w krąg uczniów Pańskich i osiągamy jedność z Nim. Tworzymy społeczność ludzi odnowionych, przeciwstawioną temu co złe i demoniczne. Nie wolno poprzestawać na właściwym pewnym typom pobożności indywidualnej wyłącznie osobistym przeżyciu („byłem na Mszy św.”). Uczestnictwo w Eucharystii jest wspólnotowym uczestnictwem w Ciele Chrystusa (1 Kor 10, 15—17). Eucharystia stanowi centrum chrześcijaństwa, a zarazem całego życia wewnętrznego. Jawi się jako zasadniczy element Pawłowej duchowości. Trwając w społeczności Kościoła wiejący karmiony Eucharystią otrzymuje już w tym życiu zadatek życia wiecznego. (Streszczenie powyższych 4 referatów biblijnych o Eucharystii przygotował ks. dr Waldemar Chrostowski).

V. HABILITACJE

Ks. Antoni Młotek, *Postawy i świadectwa. Kościół wobec problemów moralnych IV wieku.*

Recenzenci:

ks. prof. dr hab. Czesław Bartnik (KUL)

ks. prof. dr hab. Stanisław Olejnik (ATK)

ks. doc. dr hab. Seweryn Rosik (KUL)

Data kolokwium habilitacyjnego: 23 marca 1987 r.

Przedmiotem pracy jest stanowisko Kościoła IV wieku wobec zagadnień moralnych specyficznych dla tego stulecia. Chodziło o stworzenie, na podstawie pism Ojców Kościoła i dokumentów synodalnych IV w., syntezy świadectw i postaw chrześcijańskich nie tyle na sposób wyczerpujący, co raczej przez ukazanie ważniejszych dziedzin życia moralnego. Kolejno omówiono: problematykę szafarstwa i przyjmowania Sakramentów inicjacji chrześcijańskiej i odrodzenia, drogi doskonałości chrześcijańskiej, postawy Kościoła wobec polityki religijnej cesarzy, stosunek chrześcijan do pogan, zmaganie się z herezjami, zagadnienia społeczne, ascezę i apostołstwo. Stwierdzono, że Kościół ówczesny ze stanowczością dążył do utrzymania równowagi życia moralnego, aby je ustrzec od wszelkich ekscesów. Kiedy nacisk pogaństwa, wpływ herezji lub polityka państwowa pragnęły zniekształcić ewangeliczne zasady moralne, Kościół zawsze okazywał wierność prawu Chrystusa, poczucie miary i zdrowy realizm. W zakończeniu podkreślono analogie między problemami moralnymi, stojącymi przed Kościołem w IV wieku i w naszych czasach.

Ks. Alojzy Marcol, *Józefa Wittiga teologia narratywna.*

Recenzenci:

ks. prof. dr hab. Helmut Juros (ATK)

ks. prof. dr hab. Tadeusz Krupiński (Wrocław)

ks. prof. dr hab. Hugolin Langkammer (KUL).

Data kolokwium habilitacyjnego: 18 maja 1987 r.

Przedmiotem rozprawy jest kontrowersyjna postać wrocławskiego teologa ks. Józefa Wittiga (1879—1949), w szczególności zaś jego poglądy teologiczne i teologicznomoralne. Uprawiał on teologię inaczej niż nakazywała reguła metodologiczna tamtych czasów, łącząc aspekty egzystencjalne chrześcijaństwa z doktrynalnymi. W próbie interpretacji tego zjawiska dochodzimy do wniosku, że twórczość J. Wittiga zawiera elementy prekursorskie powstałej w połowie lat siedemdziesiątych teologii narratywnej, a także pewnych rozwiązań, na które akcent poło-

zył Sobór Watykański II. Zarówno metoda, jak i pewne poglądy prof. J. Wittiga na temat grzechu, wolności i odpowiedzialności (niestety nie wolne od skrajności) doprowadziły do konfliktu z urzędową teologią lat dwudziestych, a w konsekwencji do umieszczenia szeregu prac Wittiga na Indeksie i do ekskomunikacji autora na przeciąg 20 lat. Do rekuncji żyjącego koła Nowej Rudy J. Wittiga z Kościołem doszło dopiero w 1946 roku za sprawą polskiej administracji kościelnej na Ziemach Zachodnich.

Ks. Michał Czajkowski, *Apokalipsa jako księga profetycznego orędzia napomnienia, pokrzepienia i nadziei*.

Recenzenci:

ks. prof. dr hab. Józef Kudasiewicz (KUL)

ks. prof. dr hab. Jan Łach (ATK)

ks. prof. dr hab. Jan Ślaga (KUL).

Data kolokwium habilitacyjnego: 1 czerwca 1987 r.

W pierwszej części rozprawy zajęto się prolegomenami: charakter profetyczny księgi, jej Sitz im Leben, problemy literackie oraz szkoły i zasady interpretacji. W drugiej części podjęto próbę dotarcia do samego orędzia księgi, najpierw w listach do siedmiu Kościołów, wydobywając z nich pochwały, nagany, zachęty, przestrogi i obietnice, pokazując paraklezę i paranezę. Następnie zajęto się główną i najobszerniejszą częścią księgi, zawierającą wizje prorocze, które zostały po kolei przedstawione. Wreszcie próbuje się odczytać jej orędzie eschatologii antycypowanej, jak również orędzie jej paranezy: napomnienia, pokrzepienia i nadziei. Czytelnicy szukają w Apokalipsie zakodowanych przepowiedni Bożych intencji w czasach ostatecznych poprzez wydarzenia historyczne i polityczne. Autor rozprawy szukał w tej księdze raczej Bożych intencji dla Kościoła i świata.

VI. DOKTORATY

Ks. Stanisław Paszkowski, *Spoleczno-religijne uwarunkowania postaw nupturientów wobec wybranych norm katolickiej etyki małżeńskiej*.

Promotor:

ks. doc. dr hab. Witold Zdaniewicz

Recenzenci:

ks. prof. dr hab. Władysław Piwowarski (KUL)

ks. doc. dr hab. Jerzy Bajda (ATK).

Data promocji doktorskiej: 23 marca 1987.

Przedmiotem rozprawy są społeczne i religijne uwarunkowania po-

staw nupturientów wobec wybranych norm katolickiej etyki małżeńskiej. Przez uwarunkowania społeczne rozumiemy: cechy demograficzne (wiek, płeć) oraz czynniki społeczne (wykształcenie, pochodzenie i środowisko społeczne). Z uwarunkowań religijnych wzięto pod uwagę globalny stosunek do wiary i intensywność praktyk religijnych. Omówiono wpływ ww. czynników na stopień akceptacji przez narzeczonych takich norm etyki małżeńskiej, jak: nakaz nierozzerwalności małżeństwa, nakaz wierności, zakaz współżycia seksualnego przed ślubem kościelnym, zakaz używania środków antykoncepcyjnych, zakaz przerywania ciąży, nakaz przekazywania życia. Materiał badawczy, stanowiący podstawę do opisu i analiz socjologicznych został zebrany wśród narzeczonych z terenu Archidiecezji Wrocławskiej. Danych dotyczących postaw i uwarunkowań społeczno-religijnych dostarczyły odpowiedzi na kwestionariusz własnej konstrukcji. Badaniami objęto 300 par narzeczeńskich — 600 osób. W opracowaniu wyników posłużono się metodą analizy socjologicznej. Stwierdzono, że narzeczeni nie w pełni akceptują normy katolickiej etyki małżeńskiej, a utworzona w oparciu o materiał empiryczny typologia postaw (7 typów) ukazała różnorodność tychże postaw. Wpływ uwarunkowań społeczno-religijnych na postawy jest złożony, na stosunkowo niskim poziomie korelacji.

Ks. Edward Szlachowski OFM Cap., *Godność Najświętszej Maryi Panny w ujęciu św. Wawrzyńca z Brindisi*.

Promotor:

ks. bp prof. dr hab. Edward Ozorowski

Recenzenci:

ks. prof. dr hab. Stanisław C. Napiórkowski (KUL)

ks. doc. dr hab. Lucjan Balter (ATK)

Data promocji doktorskiej: 23 marca 1987 r.

Według św. Wawrzyńca z Brindisi, fundamentalne znaczenie w strukturze godności NMP miało wybranie Jej przez Boga i przeznaczenie do godnego macierzyństwa Bożego. Maryja od pierwszej chwili swego niepokalanego poczęcia współpracując z pełnią łaski, świętości, cnót i charyzmatów, pomnożyła je nieskończenie. Na decyzję trynitarną Maryja odpowiedziała dobrowolnym, świadomym i pokornym przyzwoleniem. Najwyższa godność macierzyństwa Bożego stała się właściwością istotną osoby NMP. Jej współpraca w dziele odkupienia z łaską i świętością sprawiła dynamiczny wzrost Jej godności do macierzyństwa duchowego. Tak przygotowana Maryja wzięta została do chwały nieba. Dynamizm Jej niebańskiej godności jako Królowej i najpokorniejszej służebnicy pańskiej, Orędowniczki, Pośredniczki i Rozdawczyni łask — ma wymiary nadkosmicznej, wiekuistej nieskończoności, jako mającej w 50-

bie pełnię miłości. Można stwierdzić, że nauka św. Wawrzyńca z Brindisi o godności NMP jest na przełomie XVI/XVII w.: całkowicie prawdziwa, oryginalna i aktualna. Aneks zawiera własny autora przekład pierwszego kazania św. Wawrzyńca z Brindisi na Niepokalane Pojęcie NMP.

Ks. Edward Jarmoch, *Uwarunkowania środowiskowe religijności Parafii Podwyższenia św. Krzyża w Łukowie.*

Promotor:

ks. doc. dr hab. Witold Zdaniewicz

Recenzenci:

ks. prof. dr hab. Władysław Piwowarski (KUL)

prof. dr hab. Andrzej Święcicki (ATK)

ks. doc. dr hab. Janusz Mariański (KUL).

Data promocji doktorskiej: 27 kwietnia 1987 r.

W rozprawie zwrócono uwagę na trzy węzłowe problemy:

a) jakie są wskaźniki religijności we wszystkich podstawowych parametrach religijności? b) jakimi cechami charakteryzuje się religijność w środowisku wiejskim i miejskim? c) jak zróżnicowanie środowiska wpływa na religijność katolików i ewentualnie w jakim kierunku dokonują się zmiany tej religijności?

Rozprawa składa się z ośmiu rozdziałów. W pierwszym, zatytułowanym *Wzory religijności wiejskiej i miejskiej* przedstawiono stan badań w tym zakresie nad miastem i wsią oraz poszukuje się odrębności cech życia religijnego w obydwu typach środowisk. W drugim ukazano ogólną charakterystykę środowiska i strukturę demograficzno-społeczną badanej zbiorowości. W rozdziale trzecim do siódmego przedstawiono kolejno: globalny stosunek do wiary, ideologię religijną, praktyki religijne, moralność religijną oraz wspólnotę religijną. Rozdział ósmy zawiera podsumowanie wyników analiz z punktu widzenia głównego problemu pracy z zastosowaniem typologii religijności katolików. Nowością tej rozprawy jest ukazanie kompleksowego stanu religijności w środowisku wiejsko-miejskim oraz jego zróżnicowań demograficzno-społecznych.

Ks. Jan Kalinowski, *Dialog w chrześcijańskim wychowaniu młodzieży.*

Promotor:

ks. doc. dr hab. Janusz Tarnowski

Recenzenci:

ks. prof. dr hab. Mieczysław Majewski (KUL)

doc. dr hab. Janina Słomińska (ATK)

Data promocji doktorskiej: 18 maja 1987 r.

Autor podjął się w powyższej rozprawie opracowania koncepcji dialogu wychowawczego w zakresie wychowania chrześcijańskiego. W ko-

lejnycb trzech rozdziałach odpowiada na pytania: 1) Czy dialog w wychowaoiu chrześcijańskim jest właściwy? (uzasadnienie biblijne i doktrynalne); 2) Czy dialog w wychowaniu szeroko rozumianym jest potrzebny? (skutki braku dialogu z młodzieżą, dialog pomocny przy rozwiązywaniu konfliktów i do wzajemnego zbliżenia); 3) Jak miałby praktycznie wyglądać dialog w wychowaniu chrześcijańskim? (koncepcja dialogu wychowawczego i jego realizacja w wybranych dziedzinach: w rodzinie i w katechizacji).

Ks. Józef Witkowski, *Nauczanie religii katolickiej w szkołach średnich Diecezji Chełmińskiej w latach 1821—1920*.

Promotor:

ks .prof. dr hab. Jan Charytański

Recenzenci:

ks. prof. dr hab. Marian Banaszak (ATK)

ks. prof. dr hab. Mieczysław Majewski (KUL)

Data promocji doktorskiej: 18 maja 1987 r.

Powyzsza dysertacja jest pierwszą próbą ukazania całokształtu zagadnień związanych z nauczaniem religii katolickiej w szkołach ponadelementarnych diecezji chełmińskiej w latach 1821—1920 na tle zmieniających się uwarunkowań politycznych, narodowościowych i ekonomicznych, przy uwzględnieniu nowych prądów teologicznych i katechetycznych. Jako źródła wykorzystano corocznie drukowane sprawozdania dyrektorów z działalności poszczególnych szkół średnich, archiwalia obejmujące akta szkolne, miejskie i regencyjne, prasę dzielnictwa-stowieczną, spisy duchowieństwa, schematyzmy diecezji chełmińskiej, używane podręczniki i inne. Wyniki badań przedstawiono w czterech rozdziałach, ukazując przemiany i problemy w diecezji i jej szkolnictwie, organizację lekcji religii katolickiej w gimnazjach, w progimnazjach, w szkołach realnych, w szkołach obywatelskich, w szkołach żeńskich i w seminariach nauczycielskich. Ponadto zaprezentowano bogatą i różnorodną działalność katechetów i omówiono treści katechetyczne przekazywane w nauczaniu religii katolickiej. Rozprawa wraz z bibliografią i załącznikami liczy 423 strony maszynopisu.

VII. MAGISTERIA

Styczeń 1987: Bożena Andrzejczak — *Hagiografia w katechezie w świetle wybranych podręczników katechetycznych*; Krystyna Baranowska, *Historia biblijna (powieści z Pisma Świętego) Klementyny z Tańskich Hofmanowej i ich znaczenie w polskiej katechezie XIX w.*; Leokadia Majewska, *Biblijna idea stworzenia człowieka w katechezie na przykładzie wybranych podręczników katechetycznych*; Jadwiga Wicha, *Problemy rodziny w „Katechizmie Religii Katolickiej”*; Jo-

lanta Gontarz, *Nauka o Eucharystii na podstawie katechizmu opońskiego w świetle „Eucharisticum Mysterium”*; Andrzej Susło, *Nauka o pokucie w materiałach katechetycznych diecezji opońskiej w świetle obrzędów pokuty*; Gabriela Szczygłowska, *Wychowanie eucharystyczne w serii księdza prof. Władysława Koski „Wiara i życie Chrześcijanina” w świetle dokumentów odnowy liturgicznej*; Stanisława Grzegorzczak, *Koncepcja roli wychowawczej rodziny w czasopiśmie „Chrześcijanin w świecie”*; Maria Kraus, *Wątki sakralne w tkaninie unikatowej na podstawie prac Heleny i Stefana Gałkowskich, Urszuli Plewki-Schmidt i Wojciecha Sadleya*; Henryk Rak, *Przeciwdziałanie alkoholizmowi na przykładzie grup anonimowych alkoholiczków*; Maciej Rostkowski, *Kancjonał J. Dygulskiej jako źródło do poznania muzyki polskiej w XVIII w.*; Elżbieta Andrzejczyk, *Relacja rodziny do Kościoła w aspekcie komunii osób*; Jan Ebert, *Znaczenie katechumenatu rodzinnego w Ruchu Domowego Kościoła dla ukształtowania postaw religijnych*; Józef Ojczenasz, *Zaangażowanie religijno-patriotyczne kobiet polskich w okresie Powstania Styczniowego*; Józef Krawiec, *Rozwój katechetyki po rok 1918 na podstawie „Słownika Polskich Teologów Katolickich”*; Tomasz Komorowski, *Katolicyzm w publicystyce Frontu Odrodzenia Polski*; Danuta Zyla, *Malarstwo religijne Tadeusza Kuntze-Konicza w Polsce*; Józefa Majerska, *Ksiądz Alojzy Majewski SAC, pionier misji Pallotyńskiej w Kamerunie*; Maria Paprotna, *Misja rosyjskiej Cerkwi wśród Tatarów nadwołżańskich do 1826 r.*; Zofia Sagan, *Kult łaskami stynącego obrazu Matki Bożej w kościele Sióstr Prezentek w Krakowie*; Stanisław Kaldon, *Światopogląd jako odpowiedź na pytanie o sens życia*; Stanisław Piekarz, *Struktura demograficzno-społeczna a religijność katolików praktykujących na przykładzie parafii św. Trójcy w Chojnie Szczecińskiej*; Danuta Zadroga, *Motywacje przestrzegania przez młodzież norm etyki seksualnej na przykładzie IV klas szkół średnich w Oleśnicy*; Zofia Bujnowska, *Społeczne postawy moralne (elementy etyki społecznej) w świetle przemówień Jana Pawła II w Polsce*; Tadeusz Kolankiewicz, *Encyklika Jana Pawła II „Laborem exercens” i jej recepcja w Polsce*; Piotr Kopszak, *Ikonografia i ikonologia Anioła Stróża w malarstwie polskim XVII i XVIII wieku*; Joanna Galas, *Symbole dekoracji w żydowskiej sztuce sepulkralnej*; Lidia Karecka, *Przedstawienia i symbole Arki Przymierza w kulturze żydowskiej i u pierwszych chrześcijan. Charakterystyka i przedstawienie do X w. po Chr.*; Jerzy Gontarz, *Treść teologiczna „Wielkiej katechezy” Grzegorza z Nyssy*; Maria Kowalska, *Wychowanie moralne na łamach „Katechetische Blätter” po Synodzie Biskupów niemieckich w 1974 r.*; Mira Kwaśniewska, *Artystyczna działalność F. Glaize’a w Polsce*; Jadwiga Oknińska, *Modlitwa jako czynnik du-*

chowości małżeńskiej; Adam Łapuszek, *Wczesna Komunia św. dzieci w świetle wypowiedzi rodziców na przykładzie parafii Wyrzy*; Ireneusz Tosta, *Modlitwa prywatna i liturgiczna w uchwałach I Synodu Diecezji Katowickiej*; Grzegorz Wawrzyniak, *Alkoholizm jako zagrożenie moralne narodu w świetle listów Episkopatu Polski w okresie posoborowym*; Krzysztof Przybyszewski, *Materiał historyczno-kościelny w podręcznikach nauk pomocniczych historii*; Krzysztof Czyżewski, *Drewniana architektura sakralna w diecezji płockiej w świetle akt wizytacji generalnej bpa Michała Jerzego Poniatowskiego z lat 1774—76 i 1781*; Dorota Rosa, *Kolegium Jezuitów w Pułtusku*; Hanna Kamińska, *Mistyka Tukarama w perspektywie dialogu Kościoła z hinduizmem*; Ewa Antoniewicz, *Architektura Aksum a Lalibela i Tigraj. Wpływy detali architektury aksumskiej na dekorację kutech w skale kościołów Lalibeli i prowincji Tigraj*; Piotr Rutkowski, *Obraz Kościoła w posoborowym nauczaniu Episkopatu Polski w latach 1965—1970*; Jarosław Kaczmarek, *Personalistyczna norma miłości małżeńskiej w świetle przemówień Jana Pawła II na audiencjach śródowych (1978—1982)*; Krzysztof Morka, „*Bóg jest światłością*” (1 J 1,5) — treść prawdy w sakramentalnym urzeczywistnieniu się Kościoła.

Luty 1987: Feliks Chudzik, *Obraz faryzeuszów w Pismach Qumrańskich i w Dziejach Apostolskich*; Andrzej Siwek, *Kult Matki Bożej w Charlupie Małej. Studium z teologii duchowości*; Wojciech Chmielecki, *Rola matki w rodzinie polskiej na podstawie Listów Pasterskich Episkopatu Polski okresu powojennego*; Magdalena Prokopowicz, *Treści ideowe miniatury „Chwała Boga w adoracji chórów anielskich” w kodeksie „Scivias” Hildegardy z Bingen.*

Marzec 1987: Stefania Seidel, *Koncepcja apostołatu Zgromadzenia Sióstr Maryi Niepokalanej*; Tomasz Skibiński, *Moralne aspekty nauki Marcina z Bragi*; Zbigniew Wasiński, *Rola Maryi w dziele zbawienia w nauczaniu ks. kard. Stefana Wyszyńskiego*; Marian Wierchowski, *Cierpienie jako element zbawienia w myśli polskich teologów katolickich po Soborze Watykańskim II*; Zdzisław Gołuński, *„Alegoria Eucharystii” w krągankach katedry pelplińskiej*; Jan Flisikowski, *Duch Święty jako trwała rzeczywistość w J 1, 29—34 na tle paraleli synoptycznych*; Adam Rezmer, *Jezus jako „przyjaciel celników i grzeszników” na podstawie logionu Łk 7, 34 (=Mt 11,19)*; Teresa Żywica, *Wola Boża w pismach św. Wincentego á Paulo*; Maria Ważna, *Obowiązki moralne chrześcijan według katechezy Jana Pawła II wygłoszonej w Republice Federalnej Niemiec w 1980 r.*; Krystyna Rusin, *Chrześcijańska wartość pokuty w świetle adhortacji Jana Pawła II „Reconciliatio et Poenitentia”*; Mirosław Sobczyk, *Powołanie zakonne jako dar i zadanie w świetle wypowiedzi Ojca Świę-*

tego Jana Pawła II; Wiesław Jankowski, *Urzeczywistnianie się Kościoła w małżeństwach i rodzinach uczestników odnowy w Duchu Świętym*; Maria Jarząbek, *Problem determinacji w działaniu człowieka w ujęciu ks. Franciszka Dziaska*.

Kwiecień 1987: Zenon Klawikowski, *Duchowość salezjańska w świetle konstytucji i uchwał Kapituł Generalnych okresu posoborowego*; Waldemar Turek, *Encykliki „Redemptor hominis” i „Dives in misericordia” jako próba ukazania integralnej wizji tajemnicy Chrystusa*; Stanisław Gańcorz, *Antropogeneza w ujęciu Wandy Stęślickiej*; Elżbieta Baran, *Ideal ascetyczny Służebniczki na podstawie pism Edmunda Bojanowskiego*; Andrzej Gładysz, *Elementy eschatologii w myśli teologicznej św. Maksymiliana M. Kolbego*; Zbigniew Kaniecki, *Postawa chrześcijanina wobec problemu alkoholizmu na podstawie Listów Pasterskich Episkopatu Polski*.

Maj 1987: Jan Nocoń, *Model spotkań katechetycznych według wypowiedzi młodzieży maturalnej uczestniczącej w rekolekcjach zamkniętych*; Jan Klyczka, *Zainteresowanie katechezą jako czynnik kształtowania jej modelu według wypowiedzi młodzieży z parafii Mysłowice-Brzezinka*; Alicja Chlasta, *Wkład misjonarzy i misjonek zakonnych z Polski w dzieło ewangelizacji w niepodległych Indiach*; Romuald Pelpliński, *Religijno-etyczny aspekt postawy chrześcijanina wobec umierania i śmierci w świetle współczesnej literatury teologicznej*; Kazimierz Brzozowski, *Stosunek Narodu Wybranego do zbawczych inicjatyw Bożych w mowie obronnej św. Szczepana (Dz 7, 2—53)*; Halina Mol, *Praca ludzka w ujęciu Edmunda Bojanowskiego*; Marian Piśkorz, *Reforma liturgiczna Vaticanum II na łamach „Wiadomości Diecezjalnych” w latach 1964—1980*; Henryk Olszar, *Szkoły mieszczące się w budynku Śląskiego Seminarium Duchownego w Katowicach w latach 1935—1980*; Jolanta Augustynowicz, *Wychowanie do modlitwy uczniów klas VII i VIII w podręcznikach metodycznych do „Katechizmu Religii Katolickiej”*; Danuta Bilśka, *Charakterystyka i walor dydaktyczny dwóch podstawowych podręczników „pierwszokomunijnych” lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych*; Jolanta Kołata, *Wychowanie liturgiczne dzieci w młodszym wieku szkolnym na podstawie podręczników metodycznych dla katechezy „Bóg z nami” cz. I—III*; Maria Lewicka, *Wychowanie do życia w Kościele na szczeblu klas I—III w oparciu o podręczniki metodyczne „Bóg z nami” cz. I—III*; Wiesława Namedyńska, *Praca wychowawcza SS. Felicjanek na Woli w Warszawie od roku 1907 do roku 1946*; Maria Trzcicka, *Praca wychowawcza SS. Felicjanek w początkach Zgromadzenia (lata 1855—1864)*; Janina Maćkowiak, *Sanktuarium Jasnoogórskie jako znak nadziei dla narodu polskiego w świetle wypowiedzi Jana Pawła II do Polaków*; Janina Podsiad, *Apostolski charakter pracy w pi-*

smach Wincentego Pallottiego; Jadwiga Próchnicka, *Kształtowanie myślenia religijnego małego dziecka przez liturgię Mszy świętej*; Jerzy Nowak, *Czas wolny jako dar i zadanie. Analiza oficjalnych wypowiedzi Kościoła*

Czerwiec 1987: Andrzej Chorzępa, *Znaczenie i funkcja metod aktywnych w procesie katechizacji dorosłych*; Magdalena Hetzer, *Twórczość rzeźbiarska Elżbiety Szczodrowskiej i Roberta Peplińskiego w latach 1965—1986 na tle wyposażenia wnętrza kościoła św. Brygidy w Gdańsku*; Lucjan Kolorz, *Duch Święty kontynuatorem dzieła zbawienia w Kościele i świecie w świetle nauki Jana Pawła II*; Barbara Frąckiewicz, *Rola zakonów żeńskich w Kościele w nauczaniu ks. kardynała Stefana Wyszyńskiego, Prymasa Polski*; Halina Tokarska, *Modlitwa źródłem życia apostolskiego Siostry Miłosterdzia na podstawie konferencji św. Wincentego à Paulo*; Maria Podziewska, *Miłość i sprawiedliwość podstawą ładu społecznego w świetle nauczania Jana Pawła II w Polsce*; Sławomira Łebedowicz, *Idea jedności chrześcijan w działalności i pismach metropolity A. Szeptyckiego*; Jan Marcinkiewicz, *Idee i praktyki sekty religijnej z Qumran a wczesne chrześcijaństwo*; Zofia Śmietanka, *Apostolska służba cierpiącym na przykładzie ustaw i praktyki Zgromadzenia SS. Franciszkanek od Cierpiących*; Sławomir Sosnowski, *Motyw pokuty w wielkopostnych kolektach Mszału Pawła VI*; Konstanty Pruszyński, *Owoce Eucharystii w modlitwach „Postcommunio” Mszału Pawła VI*; Blanka Wyszyńska-Walczak, *Symbolizm w sztuce J. Chełmońskiego*; Małgorzata Białasz, *Architektura sakralna projektu Konrada Kucza-Kuczyńskiego z lat 1960—1986*; Andrzej Bartoszek, *Życie i działalność ks. Franciszka Miszka w latach 1890—1934*; Iwona Borla, *Recepcja poglądów Romano Guardiniego w teologii polskiej*; Andrzej Garbarz, *Wstyd seksualny w świetle Jana Pawła II teologii ciała*; Michał Mierzwa, *Nauczanie teologii moralnej w Seminarium Duchownym w Przemyślu w latach 1687—1987*; Ryszard Andrzejewski, *Idea powściągliwości w życiu chrześcijańskim w ujęciu ks. B. Markiewicza*; Andrzej Panasiuk, *Miejsce Maryi w duchowości Zbigniew Zieliński, Problematyka celibatu kapłańskiego w polskiej literaturze teologicznej okresu posoborowego*; Maria Wróbel, *Postawa religijna a akceptacja własnego inwalidztwa*; Marek Czajkowski, *Teiŕhardowska chrystogeneza jako nowe odczytanie misyjnej natury Kościoła w świetle rekapitulacji wszystkiego w Chrystusie*; Lidia Dardzińska, *Antyfonarz ms. 5 z Biblioteki Seminarium Duchownego we Wrocławiu. Studium źródłoznawcze*; Lidia Hawryluk, *Tropy Kyrie I, II, IV i V w polskich, przetrzydenckich rękopisach muzycznych*; Marek Krystek, *Kyrie i Gloria z XI Mszy Gregoriańskiej w polskich rękopisach przedtrydenckich*; Maria Nie-

maszyk, *Spiewy Kyrie i Gloria w polskich Graduałach Norbertańskich*; Małgorzata Nowak, *Sekwencjarz ms.4L z Biblioteki OO. Dominikanów z Krakowa*; Elżbieta Ring, *Kyrie i Gloria XII w polskich rękopisach przedtrydenckich*; Bożena Lewandowska, *Wizja rodziny chrześcijańskiej w nauczaniu ks. Stefana Kardynała Wyszyńskiego*; Nina Zielińska, *Godność człowieka w nauczaniu Księdza Prymasa Stefana Kardynała Wyszyńskiego*; Regina Kolinko, *Wypełnianie woli Bożej jako charakterystyczny rys duchowości zakonnej na podstawie pism Matki Angeli Truszkowskiej, założycielki Zgromadzenia SS. Felicjanek*; Maria Romanowska-Zadrozna, *Zaginiona Ikona Uskrzydlonego św. Jana Chrzciciela z Buczacza — teologiczna interpretacja przedstawienia*; Ewa Orlińska, *Zagadnienie tradycji w twórczości Anny Grochołskiej*; Bolesław Konewka, *Wychowanie apostołskie w rodzinie w oparciu o artykuły w „Gościu Niedzielnym” z lat 1966—1980 oraz wybrane publikacje współczesne*; Danuta Wilińska, *Chrześcijananie a władza państwowa na podstawie reprezentatywnych tekstów Nowego Testamentu: Mk 12, 13—17; Mt 22, 15—22; Łk 20, 20—26; J 18, 28—19, 16; Rz 13, 1—7; 1 Tm 2, 1—2; Tt 3, 1; 1 P 2, 13—17; Dz 5, 29; Ap 13, 1—8*; Bronisław Kawalec, *Eklezjalny wymiar rodziny w świetle adhortacji apostołskiej „Familiaris consortio” Jana Pawła II*; Edward Stawowski, *Teologia pracy ludzkiej według Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym Soboru Watykańskiego II*; Grzegorz Burda, *Troska o rozwój kaznodziejstwa w diecezji katowickiej w okresie międzywojennym w świetle zachowanych dokumentów*; Ewa Cwalińska, *Duchowość rodziny chrześcijańskiej w świetle adhortacji apostołskiej Jana Pawła II „Familiaris consortio”*; Małgorzata Peciak, *Rolnictwo w nauczaniu społecznym Ks. Kardynała Stefana Wyszyńskiego*; Piotr Jeuté, *Klasztory i monastycyzm w Nubii w świetle danych historycznych i archeologicznych*; Jan Latoń, *Rodzina a powołanie zakonne (w opinii alumnów Wyższego Seminarium Duchownego Księży Pallotyńów w Oltarzewie)*; Urszula Oleś, *Model małżeństwa i rodziny w opinii młodzieży na podstawie badań przeprowadzonych w parafii Św. Józefa Oblubieńca w Warszawie*; Władysław Piotrowski, *Miłość i seks w opinii młodzieży warszawskiej*; Jan Zowczak, *Świadomość religijna młodych małżeństw parafii Św. Józefa w Siedlcach*; Ryszard Ożóg, *Misje Intronizacyjne Serca Jezusowego głoszone przez Jezuitów w diecezji kieleckiej w latach 1983—1986.*

VIII. NEKROLOG

Dnia 18 stycznia 1987 r. zmarł w Krakowie ks. prof. dr hab. Marjan Michalski (ur. 1900 r. w Krakowie), emerytowany profesor

nadzwyczajny i kierownik Katedry Patrologii w Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie, prorektor tej uczelni w latach 1954—1957, pierwszy redaktor naczelny *Studia Theologica Varsoviensia*, współzałożyciel serii wydawniczej ATK *Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy*, promotor studiów patrystycznych w Polsce.

Antoni Lewek